

A kollektivizálási kísérlet narratívái

A kutatás során megfigyelhető volt, hogy a korszak eseményeivel kapcsolatban milyen narratívumok forgalmazódnak meg, és melyek a kialakult (kollektív és/vagy individuális) narratív identitás motívumai és stratégiái. Emellett arra is fény derült, hogy az események miként jelennek meg a falubeliek visszaemlékezéseiben, hogyan mesélnek erről a korról, mit mesélnek el, és milyen nézőpontot képviselnek egy ilyen narratív helyzetben. Az itt bemutatott helyiek közül csak egy olyan volt, aki nem élte át személyesen a korabeli időszakot, ugyanis a kollektivizálás után született.

Az interjúk kapcsán megjegyzendő, hogy „a narratívum terminussal a konkrét – egyszerű vagy komplex, rövid vagy hosszú, orális, írott vagy képi megjelenítésű – történetet, elbeszélést nevezzük meg. A narratíva ezzel szemben a konkrét történetek, elbeszélések, valamint általában az emberi létezés integráló, egy korszakban, egy kultúrában, egy mentalitásban megragadható kerete, kontextusa. Általában jelenti az elbeszélést, a narratív megjelenítést. Formái az ideológia, a történelem, a művelődés- és társadalomtörténet, kimenetel szempontjából a fejlődés- és hanyatlástörténet stb. Egy narratíva számtalan narratívumban válik explicitté.” (Keszeg 2011a: 31.) Tehát az itt elemzett narratívumok mind részei egy terjedelmesebb narratívának, egy élettörténetnek, illetve egy közösség történetének is. A lokális történelmek a helyi múltat korszakokra osztják, és a település számára sorsfordító eseményeket jelölnek ki. Ezeket a korszakokat helyi eseményekkel töltik fel, helyi szereplőkkel népesítik be, vagyis *házasítják a történelmet* (Keszeg 2010). Az általam kutatott lokális történelem is sorsfordító eseményről szól, és korszakhatárként működhetne, azonban a kollektivizálástól való megmenekülés eredményeképpen a falu élete a megszokott mederben folyt tovább. Ebben az esetben is fontos szerepük van a helyi szereplőknek (mindenekelőtt Balla Antal tanácstíkárnak) és a történelem házasításának (az országos szinten végbemenő mezőgazdasági átalakulás helyi lecsapódásának) (Nagy 2015b: 193).

Jan Assmann felteszi a kérdést, hogy mi az, amit nem szabad elfelejtenünk? Szerinte az emlékezés kultúrája a társadalmi kötelezettségek betartása körül forog, vagyis a csoport ügye, és a feltett kérdés áll a középpontjában. Ez a kérdés központi szerepet kap és megszabja a csoportok identitását, önértelmezését, és így kialakul egy úgynevezett *emlékezetközösség* (Assmann 1999: 31). Az emlékezés kultúrája a múlthoz való viszony formáin nyugszik. A múlt azáltal jön létre, hogy az ember viszonyba lép vele, vagyis önmagában nem létezik. Assmann alapján elmondható, hogy a múltat az emlékezés rekonstruálja. Maurice Halbwachs szociológus szerint az emlékezet társadalmi meghatározottságú, vagyis anélkül az egyén emlékezete nem jöhet létre, és nem maradhat fenn. Az ember a szocializálódás folyamán tanul meg emlékezni, és az emlékezőképesség, annak ellenére, hogy az egyén rendelkezik

vele, egy kollektív produktum. A legszemélyesebb emlékeknek is csak társadalmi csoportok keretei közt zajló kommunikáció és interakció útján jöhetnek létre. Nem csak a személyesen tapasztaltakra emlékszünk, hanem arra is, amit mások nekünk mesélnek. Az egyén élményeit pedig mások vonatkozásában, „a jelentések társadalmi veretű összefüggésének keretei közt” gyűjti össze, vagyis „észlelés nélkül nincsenek emlékek” – állapítja meg Halbwachs nyomán Jan Assmann (Halbwachs 1985 alapján Assmann 1999: 36).

Adatközlőim közül ötön élték át személyesen a szóban forgó korszakot, a hatodik személy pedig a kommunikációs folyamatokban való részvétellel (társadalmi csoportokban való működés, eseményekben való részvétel) tud az eseményekről mesélni. Gyáni Gábor az emlékezés kapcsán megjegyzi, hogy nem a múltból bennünk tárolt nyomokat vagy nyomok sorozatát idézzük fel egy emlékezés során, mivel a memória nem retrospektív jellegű. Az emlékezés inkább konstrukcióra épít mint pusztá reprodukcióra. A személyes érintettség döntő módon hat arra, mit észlelünk, és hogyan emlékezünk (Gyáni 2000: 131). Így a kollektivizálást átélők jóval árnyaltabb képet tudnak festeni az események menetéről, míg fiatalabb adatközlőm csak nagyvonalakban tud erről beszélni. Az emlékezés mindig a jelenből íródik, konstruálódik. „A konstruálás logikáját a szövegszerző szerkesztés biztosítja: az emlékezés maga is narratív rendszerező és megjelenítő aktus, úgy emlékezünk, hogy emlékeinket egy összefüggő történet keretében rendszerezzük.” (Gyáni 2000: 133.) Ez az emlékezés, mely a narratív struktúrákban nyilvánul meg, retrospektív jellegű, nem a múlt narratív módon feldolgozott tapasztalatát, hanem a jelen horizontjából élénk táruló múltat beszéljük el ilyenkor. Ez segíti az identitás megteremtését. Az ilyen folyamatosan újraszerkesztett élettörténet biztosítja az én kontinuitását, egységét és integritását (Gyáni 2000: 134). Gyáni Gábor megállapítja, hogy az orális történet a múlt olyan olvasatához segíthet, mely elsősorban nem a múlt magyarázata, hanem annak megértése szempontjából fontos (Gyáni 2000: 136). Az orális történeti interjúk kapcsán Gyáni kiemeli, hogy az ilyen forrásanyagok ötvözik a mítoszt és a valóságot. Egyszerre szólnak a múlt és a jelen tapasztalatába beleágyazódó mítoszt és a való világ történéseiről (Gyáni 2000: 144). Jó példa erre a Gheorghiu-Dej-ről szóló monda, miszerint a falu annak köszönhette megmenekülését, hogy a párttitkárnak megtetszettek a falubeliek által készített szalmatárgyak. Keszeg Vilmos a *Homo narrans* című művében írja, hogy az elmesélt történetek emlékeket tárolhatnak, emlékezést könnyíthetnek, eseményeket, eszméket tehetnek kézzel foghatóvá, friss élményeket tehetnek közzé. De az elbeszélések intézményeket, gyakorlatokat, törvényhozásokat, gondolkodásmódokat, értékrendeket teremtenek, tartanak fenn és tesznek legitimé egy adott közösségben. Ezek a történetek „élnek, változnak, elfelejtődnek. A rendszer-, de az életkorváltozások is alakítják a történet státusát. Az új kor embere új történetekkel, a régi történetekhez való másfajta viszonyulással fejezi ki a maga identitását.” (Keszeg 2002: 7–8.) A lokális történelmek és identitás fontos részét képezik az egyéni élettörténetek és a család-történetek is. A lokális történelem felidézése, újraszervezése és kiegészítése nyilvánosan és ritualizálva történik, és az egyének emlékeit, fordulópontokat, ge-

nerációk közti viszonyokat tudatosítanak (Keszeg 2002: 25). Hermann Bausinger szerint az egyén önmagát, vagyis jelenlegi helyzetét és múltját a többi emberhez viszonyítja, amikor élettörténetét megalkotja. A másik személy azonban apró jelekkel adja az egyén tudtára, hogy mit gondol erről az élettörténetről, illetve milyennek kell annak lennie. Ez nagyban befolyásolja az élettörténet megkonstruálását. Amikor az élettörténet létrejön, kinyúlik a jövőbe, és befolyásolja a jövőbeli életet is (Bausinger 1988: 482–483).

A korabeli kollektivizálási kísérlet eseményeiről való mesélés során adatközlőim kiemelik, hogy milyen nehézségekbe ütközött a helyi termelőszövetkezet megalakítása, miképpen igyekeztek a gazdák és a helyi előljárók kivonni magukat és településüket az állam követelményei alól. Az elbeszélések többféle magyarázatot adnak arra, hogy Jobbágytelke miképpen kerülhette el a kollektivizálást.

Úgy volt valami hatszáz valamennyi hektár szántó, s akkor több család dolgozott, s ha mindegyiknek kiosztották volna a 30 árit, akkor nem volt, hogy hol dolgozzanak, mert ugye milyen hegyes itt a hely. S a traktorok hol dolgozzanak? S ugye már ő [Balla Antal tanácsitkár] beszélt, s ezek megértették, s aztán maradt, maradt, s így kimaradt Jobbágytelke. (M. B., férfi, sz. 1929)

Akkor már aztán kezdték a kollektivizálást mindenütt, hogy csinálják meg. Aztán azután jöttek s, de bé kell állni, de így, de úgy... S akkor mind azt mondták, ha nem, társast kell csinálni. S akkor mi mentünk, s mérdegéltük fel a földet, s nem oda ahol az enyim volt... Megkezdtek a határnak egyik részit, s akkor ott kezdték osztani a földet. Kié volt, kié nem, az nem számított. Az kellett volna az enyim legyen. Ez öt kerek évig, mértük a földet. Minden tavasszal, amikor már késett meg a vetés, azt mondták, mindenki vessen, ahol van földje. Így aztán örökké tolódott a menet tovább. Akkor itt ez a szalmamunkával... Volt egy fehérnép a falu végén, aki értette ezt a csipkéből széket, asztalt. Valahogy a lábat, mindent béfontak szalmával. S akkor Gheorghiu-Dej-nek volt víve fel a minisztériumba, hogy igenis itt a szalmamunkáért nem tudunk a kollektívbe menni belé, mert itt a búzát haza kell vinni. Mert a szalmát ki kell szedni. A búza feje levágódik, s akkor a szalma kiszedődik, aztán abból a szalmából készítik a kalapfonást, minden félit. Akkor aztán, mondom, öt évig így tolták-nyomták, s azután aztán azt mondták, hogy Jobbágytelke kimarad a kollektivizálásból a szalmamunka feldolgozásáért. (M. L., férfi, sz. 1925)

Azt mondták, de tényleg, hogy rossz is a föld itt. Erősen rossz föld van. De nekem édesapám ennyit mondott, hogy elmentek Bukarestbe. [Balla Antal tanácsitkár] Fogott egy pár embert, vittek szilvapálinkát s borjúhúst, s elrendezték, hogy ne legyen kollektív. Elég irigység volt, a hodosiak a mai napig irigylük. (O. V., nő, sz. 1961)

Hát akkor a pártbizottságtól jöttek és hívogatták az emberek, csak itt nálunk nem foglalkoztak velem, Jobbágytelkén. [...] Nagy volt a falu és gyöngye volt a területje. S hegyes. Hegyes-völgyes a területje, és gyenge föld... (K. Zs., férfi, sz. 1935)

A korszak eseményeit taglaló narratívák középpontjában természetesen a mesélő egyén áll, de ezeknek a történeteknek még van egy központi alakja: Balla Antal, akkori tanácsbíró. Az adatközlők egyetértenek abban, hogy ő volt a kollektivizálás elmaradásáért folyó küzdelem központi alakja, aki politikai pozíciójából adódóan átláthatta a rendszer működését, ismerhette a jogi kiskapukat és befolyását latba vetve sokat tett a falubeli hagyományos gazdálkodás fennmaradásáért. A hozzá kapcsolódó visszaemlékezésekben ugyancsak fontosnak tartják elmondani, hogy milyen szerepe volt a helyi társadalmi és kulturális élet fellendítésére, ami a táncsoport megszervezésében teljesedett ki.

[Balla Antal] sok mindent csinált. Ő volt a tanácselnök, és akkor betartotta a törvényt. Ő ha végigment az úton, bekiáltott: Este táncpróba! Minden háznál majdnem valaki volt, mert 80-an voltunk akkor a táncsoportban. Kicsiktől házas emberekig. Két busszal mentünk mindig, ha valahova kellett menni... Akármilyen fáradtan jöttek az aratóból, a kapájukat támasztották a kútra, mentek próbára. Nem az volt, hogy el vagyunk fáradva. (O. V., nő, sz. 1961)

Hát, igen. Megvolt a tudása. Megvolt a tudása, járt be gyűlésekbe. Ott megmondták, hogy hogy kell csinálni, s csinálták... Jó volt ő ebből a szempontból. Aztán, hogy olyan vezető ember nincsen, hogy mindenkinek jó legyen. Már lehet, hogy hallotta maga is, tudja... hogy mindenkinek jó legyen aztán. De ritka, hogy neki olyan haragosa legyen... [...] Hát nem igen volt. Hát, ha volt, lehet hogy volt, de nem mutatták ki. [...] '50-ben, vagy mikor? Nem tudom, hogy mikor fogott neki ennek. A táncsoportot, hogy tanítsa. Jaj, az annyit járt a fiatalokhoz, este indult meg... (M. B., férfi, sz. 1929)

A kollektivizálási kísérletről szóló visszaemlékezések során a rendszer erőszakos voltát bizonyítandó, gyakran szóba kerül a korábban már bemutatott vadadi eset, melynek híre a környékbeli falvakba is eljutott, így a jobbágytelkiek is tudomást szereztek a megfélemlítési kísérletről (László 2009: 58–63).

Jobbágytelkén ugyan nem volt hasonló erőszakos eseményre példa, de a helyi plébános kollektivizálás ellenes tevékenységét nem nézte jó szemmel a hatalom. Az adatközlők is fontosnak tartják feleleveníteni a pap letartóztatásának történetét, akiről azt is megjegyzi, hogy segítette a falubelieknek a megfont szalmára vevőt találni. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a plébános letartóztatásának története és a vádakról szóló visszaemlékezések többféle variációban léteznek, egyesek sze-

rint a fonott szalma értékesítése körül kialakult elszámolási rendellenességek miatt került a jobbágytelki pap börtönbe. A levéltári dokumentumok azonban csak a rendszerellenes tevékenységet említik vádként.

Még ő segített, a plébános úr, nem hogy ellene legyen a rendszernek, a népnek. Csak ezeknek nem tetszett, mert inkább jobban hallgattak a papra, mint az elvtársakra. Azért nem tetszett nekik. (S. Zs., férfi, sz. 1934)

Hát, itt akkorjában történt, hogy még itt a papokat is úgy üldözték. Jobbágytelke úgy kiállt a... Volt egy mikházi születésű pap itt. Ide jött, merthogy közel a szülőfalujához, mert valahogy úgy osztották be, hogy ide helyezték... S úgy megvédte, hogy ő nem került azért börtönbe. Aztán azután börtönbe került, mert beléfogott valami ilyen fonatba, van ez a fonat Jobbágytelkén. És Segesvárról jött valami szedő, felvette a kapcsolatot, s ott valami zűrzavar az elszámolással, összezavarták... [...] Emlékszek reá, még a harangot is megkongatták, amikor jöttek a Securitate. Tóth Zolinak hívták azt a szekus főnököt, s Sós Jóska... Soha nem felejttem el, csak gyermek voltam... S azok jöttek, s ahogy észrevette a nép, abban a helyben meghúzták a harangot, minden, s futott össze... Sokan voltunk. (B. J., férfi, sz. 1942)

Akkor már nem tudom aztán, mert itt volt ítélve el. De azért, hogy itt volt egy, aki a kalapot szedte. S akkor az itt a kalapot a papnál gyűjtötték össze, s ő kocsival, nagy kocsival vitte Segesvárra a gyárnak. Akkor közben, itt hogy nem kaptak annyi kalapot... Akkor volt a papnak asszonyok s emberek, akik mentek Kőszvényes, Remete, s mentek Selyébe, Márkodba s ideoda, ahol még kötötték ezt a kalapot. Csak gyenge kalapot kötöttek. S azt tették össze olcsón, s hozták ide, s aztán bétették itt a jobbágytelki kalap közi. S akkor aztat... utána a gyár rájött, hogy nem egyféle a kalap, s akkor egy csomót visszaküldtek ide. S akkor aztán a pap nem tudta igazolni, hogy honnan van az a gyenge kalap. S aztán ezen keresztül volt ő bészárva, hogy becsapta az államot. (M. L., férfi, sz. 1925)

Amikor a falu kollektivizálásáról beszélnek, a jobbágytelki emberek magukat és történeteiket szembeállítják a szomszédos települések lakóival és eseményeivel, ugyanis azok áldozatul estek a földek államosításának. Ez mai napig is meghatározza a falvak közti kapcsolatot, adatközlőim szerint a szomszédok gyakran irigykedve figyelték Jobbágytelke kimaradását a kollektívából, illetve a falubeliek alternatív gazdasági tevékenységeit.

Hát, jobban járt [a falu], mert ugye, mindenki dolgozta az ő sajátját, amennyi volt, egy hektár, két hektár, négy... [...] Jobb volt. Hát persze. Ha kollektív lett volna, innet sok el kellett volna menjen, mert itt nem tudta volna megkeresni, a normát megcsinálni. (M. B., férfi, sz. 1929)

Hát akkor azt mondták, hogy ez kicsi Amerika. Irigyek voltak, akkor jobban ment. Nem szabadott borjút vágni, nem szabadott pálinkát főzni. Olyanok voltak az emberek, és mai napig is olyanok, hogy az alsó faluvégén a rendőr megjelent, akkor öt perc múlva a felső faluvégén tudták. (O. V., nő, sz. 1961)

Mivel a kollektivizálás elkerülte a települést, a helyi kulturális élet sem indult hanyatlásnak, ahogy az a kollektivizált falvak többségében történt. A megalakuló néptáncgyűttes számos helyi fellépése és vendéglóadása lehetőséget biztosított a jobbágytelki fiatalok számára, hogy hagyományos táncaik, szokásaik ne merüljenek feledésbe és azokat másoknak is megmutathassák. Ugyanakkor a tánc csoport távoli vidékekre és külföldre is eljutott, ami csak keveseknek adatott meg a kommunizmus ideje alatt.

Hát minden második vasárnap bál volt. Öt évig a komámmal ketten csináltuk a bált, minden második vasárnap. Most nincs. Nem is tudnak táncolni most párban a mostani fiatalok. Alig van... [...] Akkor nem a zenészek mulattak, hanem a nép mulatott egy lakodalommal kapcsolatban. A vendégség énekelt, most a zenészek mulatnak, s a dob akkor menyen. [...] Hát akkor meg volt abban az időben a szép cigányzene, muzsika, cimbalom, bőgő, más nem volt. Kontra... volt, amelyiknek még kontrás, de volt amelyiknek... Hát, Péterlakán hét csoport volt, zenekar. Prímás, cimbalom, gardony... A cimbalmot Péterlakáról gyalog hozták a hátukon. Hét kilométert volt mit cipelni. (K. Zs., férfi, sz. 1935)

Keszeg Vilmos megállapítja, hogy a generációk közötti kölcsönös függőség felbomlott a 20. században. Korábban a szülők, a család, a közösség a neveléssel, a hagyományokba való beleneveléssel, személyes példamutatással, az anyagi javak beszerzésével és szakmai tudás átadásával döntően befolyásolták és korlátozták az utódok jövőjét, melyet a fiatalok elvártak és elfogadtak. A függőség megváltozásával az életpályák differenciálódtak, individualizálódtak (Keszeg 2011b: 15). Az említett tanulmány kiterjed arra, hogy a 20. század eseményei jelentősen kihatottak a pályaválasztási stratégiákra, ugyanis az individuális és tradicionális választási lehetőségek mellett meghatározó szerepük volt a világháborúknak, a kisebbségi sorsot előidéző politikai döntéseknek, kollektív bűnösség elvét alkalmazó törvényeknek, rendelkezéseknek, melyek az egyén életpályáját fordulatokban gazdaggá, változatosá és előreláthatatlan kimenetelűvé változtatták. Mindez az elsőgenerációs szakmák számának növekedésében nyilvánult meg, melynek eredményeképp a generációk között mentalitás- és életvitelbeli távolodás következett be. Új foglalkozási opciók váltak tömegessé, a tömegeket érintő fordulópontok sorseselemény jellegűvé váltak, egyre inkább teret hódított az új életter választása, a tömegeket mobilizáló eseményekben való részvétel, és az intézmények életpálya-modellálási szerepe is megnőtt (Keszeg 2011b: 15–16).

Az oktatás és a képzési szint is befolyásoló hatással volt a 20. században, de a területmódosítások, a többségi nemzet immigrációja és a kisebbségi intézmények fel-

számolása, illetve a magántulajdontól való megfosztás is maradandó változásokat hoztak (Keszeg 2011b: 16). Jelen kutatás terepére vetítve ezeket a megállapításokat, érdekes képet kapunk. Azzal, hogy a településen nem alakult meg a kollektív, a fiatalok elődöktől való függősége csak kis mértékben változott, csak kevesen hagyták el a falut, hogy ipari szakmák után nézzenek. A földművelés továbbra is megélhetést biztosított számukra. Az intézmények életpálya-modellálási szerepe minimális volt. A narratívákból is látható, hogy a generációk közötti kölcsönös függőség lassabban alakult át, és csak az 1989-es változások után következett be gyökeres változás, mint ahogy azt adatközlőim is megemlítik:

Mind el vannak húzódva... Hát nincs megélhetés [...] [a fiam] is kénytelen volt kimenni Magyarba. Ott dolgozik a gombánál, ott élnek, és most vettek egy jószágot... kertet, csak kicsi ház van rajta, s minden. Meg lehet élni benne, s aztán... (M. L., férfi, sz. 1925)

Csak már itt is, nincs ki dolgozza a földet. A fiatalok, s nincsen annyi nép, el vannak menve. [...] Aztán, már most nem is dolgoznak a mezőn. Máskor örök hétig. De kit lát? Senkit se lát. Hány vetés van? Mind takarmánynak van hagyva. (M. B., férfi, sz. 1929)

Jan Assmann alapján Keszeg Vilmos arra is felhívja a figyelmet, hogy „az élet-történetek szerkesztésének egyik stratégiája a múlttal való intenzívebb azonosulás, a jelent megelőző személyes tapasztalatok hangsúlyos exponálása, vagy szándékos elhallgatása, rejtése. A longue durée érvényesítése, a múlt történetekben való fenn-tartása kontraprezentikus eljárás, gyakoribb a méltatlan körülmények közé sodródott egyének esetében.” (Assmann 1999: 49–86, idézi Keszeg 2011b: 17.) Ezzel szemben a hatalom igyekezett a múltat felszámolni, annak elhallgatását tartotta fontosnak, a történetmondást pedig cenzúrázta. „A múlttól való elszakadás (a róla való kényszerű vagy önkéntes lemondás), akárcsak a múlt felvállalása (programszerű felemlegetése) a különböző társadalmi státusokra érvényes adaptációs narratív stratégia.” (Keszeg 2011b: 17.) Jó példa erre a táncscsoport bukaresti ételmérgezése, amely egy a helybeliek visszaemlékezéseiben és gyakran a hétköznapi beszélgetések alkalmával is általánosan forgalmazott narratívum. Az országos kultúrverseny után kórházba került jobbagytelkiek mai napig a hatalom bosszújaként értelmezik az eseményt, és szándékos mérgezőként tartják azt számon. A narratívák szerint minderre azért került sor, mert magyar csoportként megnyerték az országos versenyt.¹²³ A hatalomtól való vélt vagy valós félelem miatt azonban csak az 1989-es változások után beszéltek teljes nyíltsággal erről (Nagy 2017b: 215).

123 A kutatás során nem kerültek elő levéltári adatok az eseménnyel kapcsolatban. Adatközlőim elbeszéléseiben a kultúrverseny összekeveredik az először 1976-ban megrendezésre kerülő *Megéneklünk, Románia!* című fesztivállal. A fesztiválról bővebben lásd Mihăilescu 2008.

A történelekről csak kevés írott forrás maradt fenn, és a kor körülményeit ismerve, valószínű, hogy amúgy is csak kevés dokumentum született az eseményekkel kapcsolatban. A kutatómunka során levéltári források nem kerültek elő. Akár szándékos, akár véletlen ételmérgezésről volt szó, a hatalom nem verte nagyobbra azt. Az eseménynek azonban mégis van három korabeli írásos forrása: Balla Antal 1945 és 1971 között vezetett, *Tövösen át a Rózsákig* című naplója a néptáncgyűttes fellépéseit, és a bukaresti eseményeket is részletesen dokumentálja,¹²⁴ illetve egy 1977-ben, a *Művelődés* folyóirat hasábjain megjelent cikk is kitér a történetekre (Balla A. 1977). Lokodi Gáspár plébános a *Historia Domus*ban említi meg a bukaresti eseményt (*Historia Domus*: 141).

Az 1959-es V. Országos Kultúrverseny (románul: *V-lea Concurs al Formațiilor Artistice de la Sate*) részletei már a kezdetektől fogva, januártól augusztusig nyomon követhetők Balla Antal naplójából. Ebből kiderül, hogy az „Együttes” névre keresztelt csoport az élő népzenevel kísért műsorában helyi táncokat, énekeket, népszokásokat mutatott be. A csoport egy kórusból és a táncosokból állt. Koreográfiajukat részletesen dokumentálták ebben a naplóban. Az 1959 januárjában Jobbágytelkén tartották a községi szakaszt megnyerték, majd a rajoni szakasz következett Sáromberkén, és ezt is sikerrel zárta a táncscsoport. A marosvásárhelyi tartományi, illetve az azt követő, kolozsvári tartományközi szakasz sikere után következett az országos döntő Bukarestben, melyre augusztus 18–30. között került sor. A kb. 90 fős küldöttségnek ottlétük alatt több fellépése is volt, részt vettek az augusztus 23-ai díszfelvonuláson, majd az eredményhirdetés következett, melyen második díjat kaptak. Ezt követően az együttes tagjai egy szabadnapot kaptak, melynek végén megkezdték a hosszú hazaútra való készülődést. A napló tanúsága szerint este 7 és 9 óra között következett be a tömeges rosszullét: 65 személy került ételmérgezéssel kórházba, és gyesekeket négy, másokat hat napig tartottak kórházban. Az adatközlők elmondása szerint a beutaltak közül sokan évekkal az események után is a szövődményekkel küszködtek. 1989-ig csak szűk körben beszéltek az esetről, és Balla Antal csak a kórházba kerülés tényét említi újságcikkében. A visszaemlékezések szerint a jobbágytelki táncosok mellett egy székelyudvarhelyi magyar és egy lövéri román néptáncscsoport tagjai is megbetegedtek, előbbieket a hazaúton érte utol a rosszullét, a román táncosok pedig bukaresti kórházakba kerültek.

A korabeli események egyik írott narratívuma Balla Antal naplójából származik, melyből a következők derülnek ki:¹²⁵

„Amikor a csoport összepakolva készenállt, este 7 óra és 9- óra között betegség miatt összeeset és nem tudott a vonatra kimenni. Abban a pillanatban telefonáltak a vezetők a mentő állomáshoz és csoportunkból (86) 65 tagot a „Colentina” és a „Fundeni” kórházba szállították. A sok öröm után ezek a

124 Köszönettel tartozom Balla Antal unokahúgának, Orbán (szül. Balla) Veronkának, hogy lehetőséget nyílt a napló tanulmányozására.

125 A naplórészlet az eredeti helyesírást tükrözi.

percek voltak a legborzalmasabbak. Elmentem velük a kórházba, ahol segítettem vetkeztetni és öltöztetni, egyben helyettük beszélni román nyelven egész reggeli négy óráig. Minden beteget megfelelően elhelyeztek, és kezelték, a többi nem beteg tag izgatottan várta, vajon mi lesz szegény emberekkel. Mindennap kétszer, háromszor felkerestem mindegyiket, vittem a hírt a kint levőktől és a kint levőknek a betegek hogylétükről. Négy napot ültek a kórházban 65-ből 52 személy és 13 pedig hat napot.

Augusztus 24–28 között a nem betegek meglátogatták a nevezetesebb Múzeumokat, Scînteia házat és a város legnevezetesebb részeit. Sajnos a betegekért, akikkel meglátogatásom alkalmával együtt sírtunk, hogy vajon mi lesz velük. Egy része jobban lévén, másik meg gyengén is kesergett, hogy engedjék haza, mert ő többet a kórházba nem ül. Igy 28-án kiengedtek 52 személyt és visszatartottak 13 személyt mivel még gyengék voltak.

Amik kijöttek a kórházból 28-án este a fél kilenc óras személyvonattal hazaindultak. [...]

A vonat kiindulásig egyiknek lemondás vizet és nagyobb részének egy-egy „Mentoszán” cukrot vettem, hogy a betegek forróságukat azzal oltsák.

Kiindult a vonat, én egyedül maradtam az állomáson a csoportból. Nagyobb rész sírt én is velük. [...] ...elkeseredtem, hogy egyedül vagyok, a szép csoport tagjainak egyrésze hazaindult a másik része pedig ott van a kórházban.

Vissza-visszaintegettek amíg láttak s én is feljűk. Amikor a vonat anynyira elhaladt, hogy nem láttam megfordultam és szomorú lesütött fejjel mentem vissza az otthonba. Az az éjszaka volt az út – verseny legszomorúbb (napja), ideje mert az egész épületben a házmesteren kívül egyedül voltam. Csendes volt az épület. Nem hallatszott a csoport tagjainak zajongása. Hej alig telt el az az éj. Ahogy kivirrad újból felmentem a kórházhoz, hogy megnézzem, hogy vannak az ott maradtak. Amikor a kapun bementem azt kérdeztem a kapustól, vajon még kell holnap is jöjjenek. A válasz az volt nem tudja a csoport tagjai még betegek. Azzal elmentem ahhoz a korteremhez, ahol Anti bátyámék voltak. Felkiabálok a III.ik emeletre, hogy az ablakon nézzen ki valamelyik. Kiáltásom meghallotta Kovács Erzsike (Sándoré), lenézett mindjárt azt kérdezte mi van a többiekkel erre aztán Anti bátyám is az ablakhoz jött. A választ, „hogy hazamentek” alig tudtam kimondani, mert mind a hárman sírtunk.

Azzal elmentem a kórház igazgatójához és kértem, hogy engedje haza az összest. [Egy] kivételével sikerült a kérésem, mert ő még súlyos beteg volt. [...] Két napot töltöttünk még ott, mert amíg [...] nem jött ki nem lehetett elindulni. Aztán augusztus 29-én este hazaindultunk.

Amikor Marosvásárhelyre értünk a Tartományi és a Rajoni vezetők vártak 1959. augusztus 30-án vasárnap délelőtt 11 órakor. Felvittek a Rajoni Néptanács hogy ott pihenjünk amíg elintézik a kocsikat, hogy haza hozzanak. De sajnos mert a szomorúságot és kellemetlen helyzetet még tovább

fokozták. Úgy elrendezték, hogy délután 4-órakor a jobbágytelkei-Marosvásárhelyi útvonalon járó kocsival kellett hazajöjjünk a jegy még ráadásul én vettem mind a 11 – személynek összesen 165 Lejért.

Aztán szerencsésen mi is hazaérkeztünk este 6-órakor. Én leszálltam Hodoson. Mindjárt érdeklődtem az első csoportról, hogy vajon mi van velük. Sajnos a válasz az volt „rosszul van nagyon sok, alig tudnak tántorogni. Amikor a csoport tagjai hazaérkezett azt jelentették ki „hogy soha többé versenyre a lábukat a kapun kívül nem teszik. Ezzel befejezték a versenyt. Tehát ez volt a jobbágytelki csoport tíz évi tevékenységének a legszebb és legszomorúbb napja.” (Balla Antal: Tövisen át a Rózsákig, 1945–1971. Napló.)

Az események bizonyos mértékű cenzúrázását bizonyítja, hogy a *Művelődés* folyóiratban megjelent, a néptáncegyüttesről szóló írásában Balla Antal csak a következőket említi a bukaresti eseményekkel kapcsolatban: „Pedig nagyon sokszor ért keserűség: 1959-ben az V. Országos Versenyen Bukarestben a 93 személyből 65 személyt a Colentina kórházba szállítottam este 7 órától 10-ig” (Balla A. 1977).

A *Historia Domus*ban Lokodi Gáspár így ír: „A tavaszi kultúrverseny országos győztesei Bukarestben versenyeznek. 87 ifjú vett részt. Figyelmeztetve voltak a jó és erkölcsös viselkedésre. A siker érdekébe! Siker meg volt, a II. helyre jutottak. De a kimerítő jövés-menés, szereplés miatt az étkezés rendetlen volt. Este éhesen a nagy meleg miatt (aug. 23 volt) megromlott ételből táplálkozva 76-an súlyosan megbetegedtek. 11-en, akik nem voltak a vacsorán, megszabadultak a gyomorrontástól. Nagy hű-hó lett ebből, hogy megmérgezték! Mivel igen kényes kezdett lenni az ügy. Vasárnap a szószéken figyelmeztettem, hogy rémhírterjesztéssel ne foglalkozzanak. Idehaza is elromolhat az étel és itthon is lehet baj. Csak az ilyet elhallgatják. Így szűnt meg a hírterjesztés. Hazajöttek. Senki nem halt meg.” (Historia Domus: 141.)

A történetekre való szóbeli visszaemlékezésekben is megfigyelhető több visszatérő motívum. Ilyenek a kórházba kerülésnek, a szövődményeknek, a csoportvezető reakciójának, a hatalom feltételezett motivációjának és a jogi következmények elmaradásának motívumai, melyek majdnem minden elbeszélésben felbukkannak, és többé-kevésbé összhangban vannak a Balla Antal naplójában írottakkal.

Az adatközlők elmondják a kórházba kerülés személyes vagy másoktól hallott élményét, illetve azt is kiemelik, hogy sokan halálukig érezték, illetve mások a mai napig érzik az ételmérgezés hatását.

Akkor be voltak feküdvé a kórházba egy hétig. Aki a böfföt nem szerette, a francia salátát... hárman voltak, akik nem ettek belőle, azok nem lettek betegek. (O. V., nő, sz. 1961)

1959. augusztus 23-án fel kellett a tribün előtt vonuljunk, aztán akkor valami böffet,¹²⁶ vagy mit mondtak... a böffbe volt valami beletéve... Aztán, mert az

126 Salade de boeuf, francia saláta.

udvarhelyiek is ott voltak, magyar csoportok mi voltunk... [...] Azok az udvarhelyiek el is indultak, s aztán a vonaton érte el. Minket este, délután... Kezdtet fájni a gyomrunk, mire felmentem én is... [...] Aztán jöttek a mentők, s elvittek. Aki betegnek mondta [magát], érezte, hogy olyan súlyos beteg... Nagy volt a láz, aztán jött a nagy láz velem. Aztán ott voltunk vagy három-négy napig... Aztán nem tudom, szárított kekszet adtak, valami tablettákat adtak [...] hogy múltjon el a lázunk, de nem akart lejönni a lázunk... (S. Zs., férfi, sz. 1934)

'59-ben voltam Bukarestben, amikor a banda megmérgeződött. Szinte meghaltunk. Olyan gyomormenésünk volt, hogy azt hittük, hogy beléhalunk. Azt mondták, hogy romlott récetójást ízéltek a salat de boeuf[be]... (B. J., férfi, sz. 1942)

S még eszembe jutott hirtelen, hogy „Cantina Nr. 2, Buzești”. Abban a kázinóban ettünk. [...] Még nem volt feleségem, csak udvaroltam neki, a legelső mentővel vitték el. Nem egyedül, már vittek másokat is. Egy pillanatra megmérgezték a... Ott alig maradtunk. Nekem semmi bajom nem volt, pedig mindent megettem, én nem tudom... (K. Zs., férfi, sz. 1935)

Emellett Balla Antal akkori reakcióit is felelevenítik az adatközlők, aki maga nem lett beteg, de mindvégig a társai mellett maradt, elintézte a szükséges teendőket, és addig nem nyugodott, amíg a küldöttség minden tagja el nem hagyhatta a kórházat. Mindez összhangban van a csoportvezető személyes hangvételű naplóbejegyzésével, melyben a táncosok egészsége miatt aggódik, és azon fáradozik, hogy minél hamarabb hazajuthassanak a fővárosból. Emellett olyan olvasata is van a történeteknek, miszerint a tánccsoport működése nagyban hozzájárult a kollektivizálás elkerüléséhez.

Akkor Anti bácsi azt mondta, ha valamelyik meghal, abban a helyben a vonat alá fekszik. (O. V., nő, sz. 1961)

A titkár abban járt, hogy legyenek jó kórházba víve. Úgyhogy ő inkább a táncért nyerte meg ezt a kollektívet. Rengeteg fiatal volt, s akkor nem mentek így dolgozni. S akkor jártak táncolni, jártunk mi is, mentünk táncolni. Volt kisebbeknek, volt nagyobbaknak. Ott is mikor ott jártuk a perenicát a zöld gyöngyös lánjból a piros kivállott, mert [...] Gheorghiu-Dej nézett, és így kacagott s tapsolt. Mondta a titkár, oda ne merjünk nézni, de úgy is odapillantottam. (B. I., nő, sz. 1945)

A narratívumok másik közös eleme a hatalom motivációinak értelmezése, miszerint a román kommunista államvezetés nem nézte jó szemmel a romániai országos versenyen előkelő helyezést elérő magyar tánccsoport sikerét, ezért bosszúból megmérgezte őket.

Bukarestbe, mikor elmentek [...] innen is a jobbágytelkiek voltak, s ezek nyerték meg a táncsal. Akkor aztán, hogy ezek nyertek, magyarok, jobbágytelkiek, megmérgezték úgy, hogy szinte meghaltak az egészen. Az ételbe tettek valamit, aztán úgy ment a gyomruk... [...] S abban sokan el is mentek. Még egy páran éltek, de kevesen. A testvére is... [...] Mai napig szenved, tönkretette a gyomrot. Na, itt a probléma. Nyertünk a jobbágytelkiek mozigépet, s minden félt nyertünk... Mit csináljunk? Az irigység meg volt örökké, és meg is lesz, amíg két ember lesz a földön. Mind mondhatjuk, testvérek. Testvérek vagyunk, és nem szabadna. Mind Isten teremtményei vagyunk... Csak ez a baj, hogy benne meg van a bosszúság, hogy miért vagy magyar. Ezért haragusznak... (M. L., férfi, sz. 1925)

Azt nem tudom, hogy hányban volt, akkor lehet nem is voltam megszületve, amikor megmérgezték a táncsoportot. Olyan is volt. De nem csak a magyarokat, mert Lövér az mindig velünk szerepelt, a táncsoport. Már így, ha kellett menjünk a Megéneklünk Románia! Fesztiválra, vagy versenyek voltak. Ők voltak a románok közül a versenyzők, és mi, a magyarok közül. Mindig együtt szerepeltünk. Meg akarták őket is mérgezni. (O. V., nő, sz. 1961)

Itt azonban többen is megemlítik, hogy nem csak ők, hanem más magyar, illetve román csoportok is megbetegedtek. Ez tehát felveti a kérdést, hogy valóban a hatalom tevékenységéről van-e szó, vagy egyszerű ételmérgezés áll a dolog hátterében? Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy Jobbágytelkén ebben a korszakban igen nehezen haladt a termelőség megalakítása, a folyamatos propagandamunka ellenére sem akarták a gazdák megalapítani a kollektív gazdaságot, mely végül a kollektivizálás 1962-es lezárása után sem jött létre. Nem kizárt az sem, hogy a hatalom ilyen módon is üzenni kívánt az engedetlen falunak. A konkrétumokkal szolgáló dokumentumok hiánya miatt ezek azonban csak feltevések maradnak.

Kérdésekre az adatközlők kitértek a jogi következmények elmaradására is, illetve arra is, hogy 1989-ig nem volt ajánlatos beszélni az eseményről.

Aztán kellett bemenni tárgyalásra, Vásárhelyre, hogy hadd lám, aztán... [...] Azt a vendéglőst, azt mondták, megbüntették. Aztán ki tudja? Mire bejöttünk Vásárhelyre, azt mondták, már késő, le vagyunk maradva. A milicista jött, szedte össze, hogy a buszra ülünk fel hamar, menjünk be Vásárhelyre, de lekéstünk már a tárgyalásról. Hát már nem is kellett... Aztán, amikor jöttünk haza, mondták... vártak virágcsokorral. Óh, mondjuk, nem kell virágcsokor nekünk, most már egészség kell. Hallgassunk, azt mondja [a rendőr], ne mondjuk senkinek el. Nem kellett volna, mer úgy is tudta már mindenki, hogy mi volt. Pedig akkor még nem volt ez a mobiltelefon, mégis tudták. Ezek voltak akkor így... (S. Zs., férfi, sz. 1934)

Megfigyelhető, hogy az ételmérgezés narratívuma részese egy nagyobb narratívának, egy-egy élettörténetnek, és ezáltal a közösség történetének is. Olyanok is magukénak érzik az eseményeket, akik akkoriban nem voltak érintettek, vagy sokkal fiatalabbak és az elbeszélésekből ismerik a történetet. Ez egyfajta mérőöldkő a lokális történelemben, s bár nincs korszakalkotó jelentősége, mégis fontos a helyiek számára, mert sokaknak a szövődmények miatt sorsfordító volt. Ugyanakkor a történelem háziiasításában is szerepet játszik az emlékezetközösség számára. Mint látható, a ma élő jobbágytelkiek közül nem mindenki élte át az eseményeket, és az újabb generációk a szocializálódás folyamán tanulták meg, hogy miként kell erre emlékezni. Mivel a személyes érintettség döntő módon hat az emlékekre, megállapítható, hogy azok, akik ott voltak Bukarestben, azok részletesebben, árnyaltabb módon tudnak beszélni az eseményről, konkrét személyeket, helyeket, időpontokat tudnak idézni. Azok, akik a szocializálódás folyamán szereztek tudomást róla mindezeket csak nagyvonalakban tudják felidézni, esetleg ellentmondások is felbukkanhatnak, és gyakran a hatalom esetleges motivációiról szóló magyarázatokat is kritikusabban szemlélik. A narratív identitásnak ugyanakkor fontos eleme a táncairól híres falu képe, amely táncsoportja révén még az elnyomó hatalom fővárosában is sikert ér el. Az adatközlők emlékezése retrospektív jellegű, a jelen horizontjából meséli el a múltat, gyakran párhuzamot vonva az akkori és a mostani körülményekkel (pl. román–magyar ellentét vagy hatalom–egyén ellentét megléte akkor és ma, az eseményekről való beszélés lehetősége a múltban és a jelenben). Mint láthatjuk, a múlt történetekben való fenntartása olyan kontraprezentikus eljárás, mely gyakoribb a méltatlan körülmények közé sodródott egyéneknél, így az ételmérgezést elszenvedő jobbágytelkiek körében is történetekkel él tovább a múlt, melyet a hatalom igyekezett elhallgatni (pl. a hatóságok fenyegetése) (Nagy 2017b: 220–222).

A bukaresti ételmérgezés története jól példázza a hatalom és az egyén szembenállását, illetve eltérő narratív stratégiáit, azoknak motivációit. A hatalom és a mikroközösség, a hatalom és az egyén ebben az esetben is szembefordul egymással, ami a történetek értelmezésében és múltbeli, illetve jelenbeli lecsapódásában nyilvánul meg (Nagy 2017b: 215–221).

Megfigyelhető, hogy az adatközlők visszaemlékezése ugyan eltér, de hasonló irányt követnek. Narratívumaikban fontosnak tartják megemlíteni a hatalom erőszakosságát, korrump és bosszúálló jellegét, mellyel szembeállítják a falu leleményességét, összetartását és a hagyományokhoz való ragaszkodását. Ugyanakkor Jobbágytelke és a kollektivizált falvak szembeállítása is megtörténik, rámutatva az termelészövetkezettől való megmenekülés előnyeire. A nagyszámú és változatos történetek pedig azt bizonyítják, hogy a korszakról való beszélés közösségi szinten is fontosnak számító, élő repertoárral rendelkező tevékenység. Látható tehát, hogy a narratívák pozitív jellegűek a kollektivizálás korszakát tekintve, mivel a falu elkerülte a mezőgazdaság szocialista átalakítását, és gazdálkodását többé-kevésbé maga szabályozhatta, ami anyagi megerősödéshez vezetett. Ezt erősíti meg a gyakran megfogalmazott „kicsi Amerika” motívum is, amely arra utal, hogy a környékbeli

kollektivizált falvaktól eltérően a kommunizmus alatt Jobbágytelkére a viszonylagos gazdasági jólét és a magasabb kulturális színvonal volt jellemző. A jobbágytelki kollektivizálással kapcsolatban különböző korosztályokban hasonló narratívumok forgalmazódnak meg. A Jan Assmann-féle narratív identitás motívumai (a kollektivizálás elmaradásának kedvező hatása a falura nézve) és stratégiái (hatalom és paraszti társadalom szembeállítás) is jól meghatározhatók a vizsgált példa kapcsán. A múltat itt is az emlékezés rekonstruálja, mely Jobbágytelke esetében is társadalmi meghatározottságú. A narratív struktúrákban megnyilvánuló emlékezés retrospektív jellegű, a kollektivizálás narratív módon feldolgozott tapasztalatát a jelen horizontjából mesélik el az adatközlők. Keszeg Vilmos megállapításaihoz hasonlóan a kutatás színhelyén megfogalmazott történetek is emlékeket tárolnak, megkönnyítik az emlékezést, illetve az eseményeket és az eszméket kézzelfoghatóvá teszik. A kollektivizálás elkerülését taglaló elbeszélések gondolkodásmódot, értékrendet teremtenek és tartanak fenn a közösségben. A korabeli események széles rétegben ismertek, gyakran megfogalmazódnak, forgalmazódnak, ami azt jelenti, hogy a jobbágytelki identitásnak fontos részévé váltak, tehát identitásformáló és -megőrző szerepük van. Mindezek felgyűjtése, elemzése és megértése fontos részét képezi a korabeli események és motívációk jobb megértésének, és ezáltal árnyaltabb képet kaphatunk a jobbágytelki kollektivizálási kísérlet éveiről (Nagy 2015b: 203–204).